

УДК 1(477)(092)

Віктор Мельник,
старший науковий співробітник відділу наукового редагування
бібліографічної інформації Книжкової палати України

Григорій Сковорода — "національний філософ" До 290-річчя від дня народження

Саме так назвав видатного українського мислителя XVIII століття Григорія Савича Сковороду Іван Франко, зазначивши, що він дав на ту пору вираження глибоким і суттєвим духовним цінностям нації. Щоб краще зрозуміти значення і масштаб творчості письменника та філософа, варто кількома штрихами змалювати картину епохи. То був період після поразки в битві під Полтавою, який значною мірою деморалізував українське суспільство. І хоч інститут гетьманства ще зберігався, його права і повноваження метрополія дедалі більше обмежувала, аж поки не ліквідувала остаточно. То був період знищення останнього оплоту козацької вольниці — Запорізької Січі, прогресуючого закріпачення селянства та пристосування української старшини до нових умов, коли вона, як писав Борис Олійник у циклі "Сковорода і світ", "клейноди обміняла на мастки" і навіть високо просунулась сходами імперської ієрархії.

Саме за таких соціальних обставин у сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку в сім'ї малоземельного козака Сави Сковороди 3 грудня 1722 року народився син, якого назвали Григорієм. Коли хлопець підріс, його віддали до місцевої школи, де він відразу ж виділився допитливістю й неабиякими здібностями. До того ж мав чудовий голос і талант співака, тому дяк довірив школяреві співати в церковному хорі, а незабаром підготував свого улюбленця до вступу в Києво-Могилянську академію, куди Григорія прийняли дванадцятирічним. Сковороді легко давались академічні премудрості, тому він без будь-яких труднощів переходив із класу в клас. Щоправда, з першої спроби завершити науку йому не вдалось. Наприкінці грудня 1744 року перед Григорієм відкрилися нові перспективи: при конкурсному прослуховуванні юнака відібрали для участі в придворній капелі імператриці.

Наступні два з половиною роки він провів при дворах у Санкт-Петербурзі та Москві, на свої очі побачивши, як розкошує знать тоді, коли простий народ бідує. Кар'єра придворного співака не захопила Григорія, новий спосіб життя суперечив волелюбній натурі, відтак при найпершій нагоді, завітавши з поштом цариці до Києва, він звільнився з капели й повернувся до незакінченого класу філософії в академії.

Проте Сковорода не закінчив повного курсу і з другої спроби: через рік його як знавця іноземних мов зарахували до складу комісії, що їхала до Угорщини спеціально для того, щоб забезпечити безперебійне постачання до імператорського двору уславлених токайських вин. Наступні п'ять років майбутній філософ провів у Європі, побувавши в Австрії, Словаччині та Польщі, а за свідченнями деяких

джерел — і в інших країнах. Він не лише вивчав західний світ та його життя, місцеві звичаї, а й бував в університетах, де познайомився із професурою, засвоїв передові суспільні ідеї, читав новітню літературу. Подорож мала дуже важливе значення для формування поглядів майбутнього філософа.

Два десятиліття пішли на пошуки Сковородою свого місця в тодішньому суспільстві, для якого він виявився занадто революційною, по-новаторськи мислячою людиною, тому консервативно налаштоване духовне керівництво навчальних закладів не могло прийняти його світобачення. Уже перший педагогічний досвід у Переяславському колегіумі тривав менш ніж півроку: від січня до травня 1751-го. Молодий викладач поезики навчав вихованців своїй дисципліні за найсучаснішим розумінням її предмета та завдань. Коли ж від нього зажадали кинути новачі й повернутись до схоластичних засад курсу, Григорій Сковорода відмовився. Потім певний час студював богослов'я в Києво-Могилянській академії, яку врешті-решт так і не закінчив.

Восени 1753 року за рекомендацією київського митрополита він став домашнім учителем у поміщика Степана Томари. У його маєтку в селі Каврай неподалік від Переяслава Сковорода прожив майже шість років, виховуючи панського сина. Не обійшлося і тут без конфлікту з дружиною господаря, через що він на кілька місців навіть покинув працю і здійснив подорож до Москви. Урешті стосунки нормалізувались, бо Сковороду встиг полюбити юний Василь Томара, і Григорій Савич знов замешкав у селі Каврай аж до літа 1759 року. На цю пору припав початок його поетичної творчості.

Наступні десять років життя пов'язані з Харковом, де філософ викладав у тамтешньому колегіумі. Новаторські підходи до навчального процесу та ідеї Сковороди входили в колізії з традиційною рутинною, насаджуваною керівництвом навчального закладу. Він двічі змушений був залишати професорську посаду, але потім знов повертався.

Все безповоротно змінилось навесні 1769 року, коли новопризначений єпископ, критично оцінивши підготовлений до викладання курс, звільнив Григорія Сковороду з посади. Назад до навчального закладу він уже не повернувся й обрав шлях, який найбільше відповідав його уподобанням, — став вільним філософом. Слід зазначити, що буття мандрівного філософа органічно вписалось в одну з потужних українських традицій, а можливо, і стало її апофеозом — варто згадати "мандрованих дяків" чи лірників та кобзарів, які часто подорожували містами й селами. До речі, Сковорода завжди мав при собі сопілку. До кінця життя мислитель перебував у мандрах. Найчастіше зупинявся в маєтках слобід-

ської української шляхти, де його радо приймали, дозволяли подовгу жити і працювати над новими творами, а також у монастирях, але нерідко міг заночувати і в домівках звичайних селян.

Останню велику подорож завдовжки 300 верст Григорій Сковорода здійснив на сімдесят другому році життя, щоб погостювати в улюбленого учня, а пізніше автора біографії Михайла Ковалинського в маєтку неподалік від Орла. Йому він залишив рукописи своїх праць. 9 листопада 1794 року філософа не стало. Поховали його в селі Пан-Іванівка (нині село Сковородинівка на Харківщині), а на надмогильному камені — згідно із заповітом — викарбували слова "Світ ловив мене, та не спіймав", які навдивовижу точно й містко підсумували все життя мислителя.

Григорій Сковорода мав величезний авторитет і за життя, і в наступні часи. "Сучасники бачили в ньому "мандровану академію" і його самого вважали вартим за університет", — перегадом писав академік С. Єфремов. У центрі філософської системи Сковороди, що яскраво виділялась на тлі тогочасного занепаду українського духу, стояла людина, причому увага виразно акцентувалась насамперед на моральних рисах. Уроджена чутливість, любов до праці, помірність у всьому — необхідні атрибути досконалої людини. Філософ постійно наголошував, що вона має невичерпний духовний потенціал, який лише необхідно спрямувати у потрібне русло, а тому дуже важливим є самопізнання кожного.

Надзвичайно важливою, на його погляд, є здатність радіти життю і відчувати себе вільним, що зближує його з представниками ще однієї філософської традиції — епікурейської. Одним із джерел радощів і душевного здоров'я мислитель вважав дружбу.

Водночас Сковорода різко засуджував негативні людські риси — цьому присвячувались його діалоги та байки, яким властиве неодмінне моралізування. Критично він ставився і до багатьох служителів церкви та чернецтва. Досить згадати його відомі слова: "Ох, преподобні! Я стовпотворіння умножати собою не хочу, доволі і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому!"

Все це суперечило офіційній православній доктрині, тому твори Григорія Сковороди за його життя та в перші десятиліття після смерті за поодинокими винятками майже не друкувались. По-справжньому вони стали приходити до широкої громадськості лише наприкінці XIX століття, а повне зібрання творів опубліковано ще через сто років.

Швидко зростає у світі кількість наукових праць, присвячених філософу — їх уже понад п'ять тисяч, і дослідницький інтерес не спадає. Як зазначає в своїй статті професор Леонід Ушкалов, "Григорій Сковорода бентежить уми своєю глибиною та незбагненністю".

Його життєва та філософська позиція, як засвідчує суспільна практика вже початку XXI віку, досі залишається гостроактуальною.

Надійшла в редакцію 6 грудня 2012 року